

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

СТАРЧЕНКО КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ

ВИХОВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ
В НАВЧАЛЬНО-ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ІЗ.00.01 – теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 1994

AB 30.027

00756458 (Z)

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник

- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Тименко Микола Петрович;
- кандидат педагогічних наук Падалка Олег Семенович

Офіційні опоненти

- дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор Мадзігон Василь Миколайович
- кандидат педагогічних наук, доцент Андріяшин Володимир Іванович

Провідна установа

- Тернопільський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "01" листопада 1994 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України /252001, м.Київ-І, вул. Трьохсвятительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині інституту

Автореферат розіслано "04" травня 1994 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

М.П. Легкий Легкий М.П.

4В-30.027 - 3 -

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розбудова України як суверенної держави пов'язана з вирішенням цілого ряду актуальних проблем, серед яких чільне місце займає перехід суспільства до соціально зорієнтованої ринкової економіки. Проголошення рівності всіх видів власності, зусилля щодо створення багатокладності в економіці та інше лише створюють умови для становлення ринкових відносин та появи нового типу суб'єкта економічної діяльності.

Проблема підприємництва як загально суспільної цінності постає не тільки з проблемами побудови ефективної економіки, але і моральними, які загострюються в умовах глобальних змін в суспільстві.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється кількома чинниками.

По-перше, об'єктивною необхідністю відтворення в суспільстві підприємливих людей, які усвідомлюють свою роль і відповідальність в умовах ринкової економіки.

По-друге, проблемою підприємливості як людської цінності, що є проблемою не тільки суспільства, але й особистою, оскільки людина не може бути повноцінно розвинутою, якщо в досягненні певного результату в будь-якій діяльності не орієнтується на свої здібності і можливості і нездатна їх реалізувати.

Отже, одним із важливих завдань сучасної школи є виховання в учнів особистісних якостей, які необхідні їм для активної суспільно цінної діяльності в умовах соціально зорієнтованої ринкової економіки.

По-третє, в суспільстві поряд з позитивними проявляються чинники, що можуть негативно впливати на розвиток особистості. Для молоді значну небезпеку несе в собі стихійна комерціалізація

суспільства, яка акумуляє в собі, передусім, негативні сторони людських стосунків. Тобто відбуваються процеси, що зачіпають інтереси не тільки кожного індивіда, але і суспільство в цілому. Адже індивід належить до цілком певного соціального середовища, соціальної спільності і зазнає постійного впливу цих чинників. Отже, необхідна протидія процесам, які негативно впливають на особистість школярів.

По-четверте. Зростання серед молоді, в тому числі і шкільної, потягу до підприємництва ставить перед науково-педагогічними закладами завдання розробки змісту, форм та організаційно-педагогічних умов виховання у старшокласників підприємливості.

Аналіз стану проблеми в практиці показує, що вона не може ефективно вирішуватись без наукової розробки її теоретичного, організаційно-педагогічного та методичного аспектів. Всі суспільні явища неминуче пов'язані з діяльністю людини, невід'ємним елементом якої, як мотивованої активності, є цінність.

Цінність ми розуміємо як сутісну характеристику відношення "людина - світ", у якій фіксована життєва значимість для людини будь-якого об'єкта, його властивостей. Тому для суспільства не байдуже якими моральними цінностями буде керуватися особистість в підприємницькій діяльності.

Отже, підприємливість і моральна сфера особистості виступає як педагогічна проблема.

Проблема виховання у школярів підприємливості у вітчизняній педагогіці безпосередньо не вирішувалась. У зв'язку з впровадженням в практику школи нових форм господарювання, поряд з ініціативністю, творчим підходом та інше вказувалось на необхідність виховання в учнів "соціалістичної підприємливості". В останні роки проблема виховання у школярів підприємливості знахо-

дять своє місце в дослідженнях колективів лабораторій трудового виховання та профорієнтації школярів і трудового навчання Інституту педагогіки АПН України.

Проте, передумови виховання у школярів підприємливості розроблені достатньо, так як трудова діяльність є основою цього процесу.

Генезис трудового виховання, що безпосередньо примикає до проблеми виховання підприємливості, був безпосередньо пов'язаний з розвитком соціалістичної економіки і її потребами на кожному історичному етапі. Досвід школи у сфері трудової підготовки учнів досліджений в історико-педагогічних працях Р.Б.Вендровської, Б.А.Заритовського, Б.Ф.Корнейчика, Ф.Ф.Корольова, М.М.Скаткіна, М.Т.Хітаряна та інших, в яких тільки вказується необхідність виховання в учнів тих чи інших якостей. Більш обгрунтовані питання виховання трудових якостей знаходимо у зв'язку з проблемою трудової підготовки в процесі політехнічної освіти та поєднання навчання з продуктивною працею в дослідженнях П.Р.Атутова, С.Я.Батишева, Ю.К.Васильєва, С.С.Гріншцуна, А.Є.Кондратенкова, В.М.Мадзігона, П.І.Ставського, Д.О.Тхоржевського, Д.І.Фельдштейна та інших.

Багатоплановий підхід до формування основних якостей, що визначають готовність особистості до праці, дають С.Т.Шацький, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський,

Згідно з дослідженнями таких вчених, як П.Р. Атутов, А.А.Вайсбург, Ю.К.Васильєв, А.І.Кочетов, В.Ю.Шегуров, С.Я.Батишев та інші формування готовності до праці вимагає цілісного підходу, що сама готовність означає складне цілісно-особистісне утворення. Вихованню цілого ряду особистих якостей учнів засобами нових механізмів господарювання присвячені дослідження Н.А.Каліні-

ченко, О.Г. Шапталова, Н.М. Пашинського.

Важливі для нашого дослідження є висновки Л.С. Виготського, О.М. Леонтєва, С.Л. Рубінштейна, Л.І. Божович та інших щодо трудової підготовки, яка не зводиться тільки до накопичення знань і розвитку операційної сфери особистості, а передбачає формування складних психічних систем регуляції її соціальної поведінки.

Всі ці та інші роботи, хоча і стали важливою відправною для теоретичного обґрунтування процесу виховання у старшокласників підприємливості, не розкривають проблему в цілому.

Це повністю стосується і педагогічної практики.

Недостатня розробленість теоретичних аспектів виховання у старшокласників підприємливості і значні прогалини в її практичній реалізації пов'язані із рядом протиріч між:

- об'єктивною потребою виховання у старшокласників підприємливості та відсутністю в загальноосвітній школі відповідних організаційно-педагогічних умов;

- необхідністю проявлення у навчально-трудої діяльності старшокласників самостійності, винахідливості, наполегливості та іншого і наявністю в масовій практиці надмірної регламентації, авторитарно-командного стилю стосунків та ін.;

- потенційними можливостями трудової діяльності у вихованні підприємливості та прогресуючим негативізмом до неї з боку старшокласників.

Отже, проблема пов'язана передусім з соціально-економічним аспектом, недостатньою її розробленістю в педагогічній теорії та недостатньою практичною реалізацією.

Все це зумовлює актуальність обраної теми дослідження: "Виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудої діяльності".

ОБ'ЄКТОМ дослідження є навчально-трудове діяльність старшокласників загальноосвітніх шкіл.

ПРЕДМЕТ дослідження - процес виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудовій діяльності.

МЕТА дослідження - теоретичне обґрунтування і експериментальна перевірка ефективності організаційно-педагогічних умов, змісту та форм виховання у старшокласників підприємливості.

ГІПОТЕЗА дослідження:

Виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудовій діяльності здійснюється більш ефективно, якщо:

- розвиток їх ринкової свідомості пов'язується з активною практичною діяльністю та самовдосконаленням;
- уклад шкільного життя забезпечує постійне проявлення у них самостійності, винахідливості, наполегливості та інше;
- навчально-трудова діяльність моделює реальні процеси підприємництва та ділові відносини, які їх супроводжують.

У відповідності з метою та гіпотезою були поставлені такі ЗАВДАННЯ дослідження:

1. Проаналізувати теорію та практику виховання у старшокласників підприємливості.
2. Визначити сутність підприємливості як інтегрованої якості особистості та критеріїв її вихованості у старшокласників.
3. Обґрунтувати організаційно-педагогічні умови, зміст і форми виховання у старшокласників підприємливості.
4. Експериментально перевірити ефективність організаційно-педагогічних умов, змісту та форм виховання у старшокласників підприємливості.

ТЕОРЕТИЧНОЮ основою дослідження є положення філософської теорії та психолого-педагогічних концепцій про роль діяльності в розвитку особистості і протиріччя між розвитком потреб і можливостями їх задоволення як рушійної сили безперервного розвитку особистості; альтернативні теорії про трудове виховання як складну динамічну систему, ефективність функціонування якої визначається єдністю її теоретичних і практичних компонентів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: теоретичний аналіз та синтез наукових положень, педагогічного досвіду і експериментальних даних; методи анкетування та інтерв'ю, тестування старшокласників та педагогічних працівників; групові та індивідуальні бесіди, педагогічне спостереження, вивчення та аналіз результатів діяльності учнів; педагогічний експеримент, методи статистичної обробки даних.

Дослідно-експериментальна робота проводилась в три етапи з 1989 по 1993 рік.

Перший етап включав аналіз документів та матеріалів, присвячених перебудовчим процесам в суспільстві та переходу економіки на ринкові відносини, філософської, соціологічної, спеціальної і психолого-педагогічної літератури, педагогічного досвіду трудового виховання школярів. Це дозволило конкретизувати проблему та визначити основні якості особистості, що визначають її підприємливість, і необхідних їй для активної діяльності в умовах ринкових відносин.

На другому етапі були теоретично обґрунтовані підприємливість як важлива якість особистості, та критерії її вихованості у старшокласників. На основі визначених положень був проведений аналіз стану педагогічної практики щодо виховання в учнів підприємливості.

Проведена робота дозволила розробити модель процесу виховання у старшокласників підприємливості в умовах переходу суспільства до ринкової економіки та визначити основні організаційно-педагогічні умови ефективності даного процесу.

На третьому етапі здійснювалась апробація розробленої моделі в процесі дослідно-експериментальної роботи в середній школі № 6 м. Куп"янська Харківської області.

НАУКОВА НОВИЗНА роботи полягає в сучасному обґрунтуванні підприємливості як інтегрованої особистісної якості в умовах України та становленні ринкових відносин і розробці ефективних шляхів виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудовій діяльності.

Теоретичне значення полягає в науково-педагогічному обґрунтуванні концептуальних підходів, змісту і форми виховання у старшокласників підприємливості та критеріїв оцінки результатів педагогічної діяльності в даному напрямку.

ПРАКТИЧНЕ значення дослідження полягає у створенні і впровадженні моделі виховання у старшокласників підприємливості, методичних рекомендацій щодо вдосконалення навчально-трудової діяльності, що забезпечує відповідну підготовку школярів до життя в умовах ринкових відносин.

ВІРОГІДНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ дослідження забезпечується теоретичним обґрунтуванням вихідних позицій і застосуванням методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету, результатами наукової обробки одержаних даних.

Вона також підтвердилась в ході тривалого і послідовного вивчення педагогічного процесу виховання у старшокласників підприємливості, співставлення результатів дослідження з досвідом практичної діяльності шкіл і багаторазовою перевіркою основних теоретико-

методичних положень і висновків, а також успішною реалізацією розроблених рекомендацій в ряді шкіл України.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ:

- змістовна характеристика підприємливості як інтегрованої якості особистості;
- критерії її вихованості у старшокласників;
- система виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудовій діяльності.

АПРОБАЦІЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ дослідження здійснювалось в практиці вихованої роботи середніх шкіл № 6 м.Куп"янськ-ка Харківської області, № 3,7 м.Бердянська Запорізької області, Орджонікідзевського міжшкільного навчально-виробничого комбінату м.Запоріжжя та Шевченківського навчально-виробничого комбінату м.Києва.

Основні положення дослідження були використані в процесі читання лекцій та проведенні практичних занять на курсах і семінарах підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в Центральному інституті удосконалення вчителів /з листопада 1992 року Український інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти/, Донецькому, Запорізькому, Сумському, Харківському та Київському міжрегіональному інститутах удосконалення вчителів. Положення та висновки доповідались на конференціях та засіданні кафедри педагогіки ЦІУВ /1991-1992 рр./, республіканських семінарах з питань вдосконалення трудової підготовки школярів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі представлена загальна характеристика дослідження, обґрунтовується актуальність теми, визначені об'єкт, предмет, гіпотеза, сформульовані завдання, викладені теоретичні основи і методи дослідження, охарактеризовані етапи його здійснення і наукова новизна, обґрунтовані теоретична і практична значимість, вірогідність, представлені положення, що виносяться на захист, апробація результатів дослідження.

У першому розділі "Теоретичне обґрунтування виховання у старшокласників підприємливості" в розрізі соціально-педагогічних передумов вдосконалення трудової діяльності, як вихідної виховання у старшокласників підприємливості, висвітлюється філософські та психолого-педагогічні аспекти проблеми; розкривається та розмежовується зміст і структура понять "діяльність", "праця" та "підприємництво".

На творчий потенціал праці для виховання дітей вказували як визначні мислителі та педагоги минулого І.Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, Л.М.Радіщев, Г.С.Сковорода, М.Г.Чернишевський, І.П.Котляревський, А.В.Духнович, Т.Г.Шевченко, М.П.Драгоманов і інші, так і визначні філософи, психологи та педагоги сучасності К.А.Абульханова-Славська, П.П.Блонський, О.М.Леонтьєв, А.С.Макаренко, С.Л. Рубінштейн, В.О.Сухомлинський, С.Т.Шацький та інші. Різноманітні аспекти впливу трудової діяльності на розвиток творчої сфери особистості школярів розкриті в ряді праць та дисертаційних дослідженнях, в тому числі українських вчених Тхоржевського Д.О., Мадзігона В.М., Левченко Г.С., Тименка М.П., Моцак В.З. та інших.

В органічній єдності з цим розглядається сутність підприємництва як специфічної особистісно активної діяльності. Підприємство ми визначаємо як ініціативну і самостійну діяльність особистості, що направлена на досягнення успіху у формі, передусім, прибутку, і пов'язана з певним ризиком, особистою відповідальністю та вимагає значних інтелектуальних і фізичних зусиль. Підприємство завжди виступає як символ свободи діяльності. Основний зміст сутності підприємництва знаходимо в працях П.Х.Верхана, Д.Грейсона, В.Загерта, Д.Т.Скотт, Й.Хейфнера, Ф.Редліфа, Кадзумо Татесі, Г.Шмольдерса, П.Енглестера, В.А.Арутюняна, Е.О.Уткіна та інших.

Подається ретроспективний аналіз підприємницької діяльності. До неї висуваються багатогранні економічні та політичні вимоги. Людина, що її здійснює, тобто підприємець, повинна успішно вести справи у надто складній і неоднозначній сфері діяльності, як підприємство. В ринковій соціально зорієнтованій економіці воно реалізується на перехресті економіки, юриспруденції, психології та етики, а на більш високому рівні ще політики і техніки. Діючи в системі багатьох взаємопов'язаних сфер впливу, підприємець постійно слідкує за коливаннями кон'юнктури ринку, приймає рішення в умовах недостатку інформації, і тому постійно ризикує. Ринок не прощає невірних реакцій на свої сигнали. Тому підприємець постійно вирішує проблему "бути чи ні", тобто весь час підтверджує свою конкурентноспроможність.

Він займає значиме місце у народному господарстві, відіграє важливу соціальну роль, і має певну соціально-етичну відповідальність. Його діяльність є передумовою загального достатку.

Підприємницька діяльність вимагає від людини певних якостей, які ми називаємо як підприємливість особистості. Характер-

ні якості підприємливої людини за визначенням П.Х.Верхана - це здатність і готовність: проявляти ініціативу; приймати рішення /самостійно - К.С./; не щадити себе; йти на ризик; розуміти ринок та його розвиток; прагнути до нововведень; бажати керувати людьми; надихати і координувати їх роботу.

Отже, підприємливість ми розглядаємо як розвинуте і багатфакторне інтегроване новоутворення особистості, що дозволяє їй діяти наполегливо і активно по досягненню наміченого /бажаного/ успіху. Це є спрямованість особистості, що визначає її соціальну сутність. В її структурі проявляються морально-інтелектуальні, вольові, емоційно-спонукальні та діяльнісно-практичні компоненти. Для зручності експериментального дослідження та практичної діяльності педагогічних колективів виділяється чотири взаємопов'язані групи якостей, інтегрованих в новоутворення: висхідна, інтелектуальна, діяльнісно-практична та спонукальна.

Будь-яка виховна система сучасної школи в більшій чи меншій мірі повинна бути зорієнтована на розвиток саме цих особистісних якостей при акцентуації уваги на високу їх інтеграцію у схильних до цього школярів. Останнє, як показує аналіз в даному розрізі, ще не одержало достатнього висвітлення в педагогічній теорії та належного піклування у практичній діяльності при фактичній відсутності критеріїв і рівнів вихованості в учнів підприємливості.

Для вивчення об'єктивного стану процесу виховання у старшокласників підприємливості в умовах переходу суспільства до ринкової економіки в ряді регіонів України була проведена відповідна робота, основна мета якої - виявлення критеріїв та реальних рівнів вихованості у старшокласників підприємливості. Як основні критерії вихованості у старшокласників підприємливості розгля-

далися проявлення особистісних якостей, передусім, першої групи; наявність установок на результативну діяльність; така діяльність без зовнішнього примусу як стан особистості; орієнтація в кон'юктурі ринку, відчуття його потреб та розвитку.

При виявленні рівнів вихованості у старшокласників підприємливості нами були використані результати тестування та анкетування, бесід, спостережень за діяльністю учнів, аналізу практичної їх діяльності та розв'язання ними спеціальних завдань. Обробка і аналіз одержаних в ході роботи результатів дозволили виділити п'ять рівнів вихованості у старшокласників підприємливості.

Високий рівень передбачає наявність всіх визначених якостей, але при обов'язково яскравому проявленні працьовитості, цілеспрямованості, ініціативності, наполегливості, пристрасті, винахідливості та самостійності.

Постійно сильно виражене бажання бути матеріально незалежним, мати високий соціальний статус через особисту активну діяльність. Проявлення в діяльності інтелекту та ерудиції. Цілісні знання про ринкову економіку.

Середньо-високий рівень передбачає наявність переважної більшості визначених якостей з чітким проявленням виділених якостей при високому рівні. Проте самостійність у діяльності періодично потребує опори на досвід інших чи відомий алгоритм. Наявне бажання щодо матеріального успіху, яке підтверджується, як правило, діяльністю. Проявляється зацікавленість ринковою економікою при відсутності цілісних знань.

Наявний інтелектуальний потенціал використовується недостатньо. Сфера інтересів може бути широкою.

Середній рівень передбачає наявність не менше половини визначених якостей. Виділені у перших двох рівнях якості, як правило, чітко проявляються при зовнішніх вимогах. Задовіль-

ним не підтверджується відповідною діяльністю, тобто між намірами та діями спостерігається значний розрив. Незнайомі ситуації викликають значні ускладнення.

В цілому це добрий виконавець.

Середньо-низький рівень: відсутність проявлення важливих якостей, виділені якості періодично проявляються лише під зовнішнім впливом.

Діяльність, що вимагає напруження інтелектуальних і фізичних сил, не приваблює, як правило її уникає. Праця є буденною необхідністю, виконується неохоче і часто неякісно. Нестандартні ситуації викликають непереборні труднощі.

Низький рівень: наявність ознак окремих визначених якостей. Неспроможність проявляти ініціативу, наполегливість, приймати відповідальні рішення. Ставлення до праці, як правило, різко негативне і розглядається як тяжка повинність.

Сфера інтересів вузька, як правило пов'язана із задоволенням примітивних потреб.

Низький загальний рівень розвитку. Яскраво виражена стандартизована поведінка, повторення за зразком. Спостерігається нездатність критично оцінити ситуацію, чинити опір негативному впливові, проявляється залежність від нього.

За даними констатуючого експерименту високий рівень характерний для 1,2 %, середньо-високий для 11,8 % старшокласників, тобто приблизно 12% мають потенціальну здатність до виховання підприємливості у повному обсязі.

Для виховання підприємливості необхідна відповідна виховна система сучасної школи, яку ми розглядаємо як комплекс виховних ідей та орієнтовних цінностей, систему діяльностей, стосунків та змістовних компонентів, об'єднаних спрямованістю на

доцільний розвиток особистості учня. Були визначені відповідні зміни у всі компоненти системи. Деякі з них: інтеграція виховних впливів; гуманізація стосунків; різке підвищення особистої відповідальності в діяльності; педагогічний простір для становлення особистості активного спрямування; культуродоцільний потенціал змісту з опором на національні традиції; пріоритетність загальнолюдських ціннісних орієнтацій в діяльності та зформулювали тип трудової діяльності, який сприяє вихованню підприємливості.

Основна характеристика даного типу. Трудовий та підприємницький компонент є невід'ємною складовою виховної системи і поєднується з іншими компонентами. Забезпечується успіх в діяльності - важливої умови розвитку особистості як індивідуальності. Трудова та підприємницька діяльність як сфера міжсуб'єктивної взаємодії і доцільного розвитку природних сил учнів входить у їх творчий досвід не як маніпулятивна діяльність з корисним результатом, а як носій і база людської культури - пізнавальної, моральної, естетичної і т.д.; зорієнтованість їх динаміки на зону найближчого розвитку інтелектуальних, моральних, волевих та інших сил школярів; розвиток умінь до рівня інтелектуально-практичних на основі актуалізації мотивів успіху і самоствердження. Відмова від переважаючого вузькоспрямованого змісту діяльності, трудових інтересів та захоплень, індуційованих іззовні мотивацій, що не співпадають з особистими потребами і т.д., тобто всього того, що створює умови для розчинення індивідуальності в соціумі за допомогою комплексу педагогічних засобів, серед яких значна роль може належати трудовій і підприємницькій діяльності.

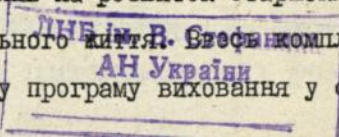
У другому розділі "Експериментальне дослідження процесу виховання у старшокласників підприємливості" розкриваються організація експериментально-дослідної роботи, її результати, форми, зміст, умови ефективного виховання підприємливості та прослідковується динаміка позитивних особистісних змін у старшокласників під впливом цього процесу.

В процесі констатуючого експерименту вирішувались завдання практичної підготовки вчителів та учнів до експерименту; встановлення стосунків на основі довіри та партнерства; пробудження в учнів інтересу до самовдосконалення та ринкової економіки; виявлення у старшокласників рівня вихованості підприємливості на початок експерименту.

Одержані результати підтвердили дані попереднього вивчення та типовість визначених експериментальних і контрольних класів. Переважаючий рівень вихованості підприємливості - середній, середньонизький та низький. На основі одержаних даних нами були визначені такі групи старшокласників в аспекті можливостей виховання у них підприємливості: здібна - 4, перспективна - 5, потенційна - 10 чоловік.

Всі старшокласники експериментальних класів послідовно вводились в три основні ситуації добровільного вибору. Перша пов'язувалась з програмою самовиховання, друга - з трудовою діяльністю взагалі, третя - з створенням малого підприємства: а/ стати співзасновником; б/ дати згоду просто працювати; в/ не брати участі зовсім.

В процесі формуючого експерименту нами забезпечувався інтенсивний і інтегрований вплив на розвиток старшокласників на завершальному етапі їх шкільного життя. Власним комплексом заходів, що увійшов в орієнтовну програму виховання у старшо-

класників підприємливості, було умовно згруповано в чотири взаємодіючі модулі трьох основних напрямків експериментальної роботи: переорієнтація та формування ринкових знань школярів; розвиток визначених якостей особистості школярів; забезпечення формування їх мінімально необхідного досвіду підприємницької діяльності.

1-й модуль "Шлях до себе" – заходи, що спрямовані на особисте пізнання, на виховання віри в особистий успіх в умовах ринкової економіки та потреби у самовдосконаленні /поєднання бесід з тестуванням, самоаналізом та тематичними дискусіями; настанов та порад з практичною діяльністю/;

2-й модуль "Становлення підприємливості" – заходи, що забезпечують засвоєння сутності особистісних якостей, які входять в структуру підприємливості та шляхів їх виховання /лекції, бесіди та дискусії; роздуми – вправи з самоаналізом, самопереконанням, самонаказом; індивідуальні консультації, реалізація програми самовдосконалення/;

3-й модуль "Основи ринкової економіки" – заходи, що спрямовані на переорієнтацію свідомості щодо трудової та підприємницької діяльності і розвиток ринкової свідомості /лекції, бесіди, диспути, розв'язання ситуативних завдань та інше/;

4-й модуль "Основи підприємництва" – заходи, що сприяють вихованню необхідних якостей та інтеграції їх в новоутворення, тобто підприємливість /система вправ-ситуацій, як ситуації вибору, раптовості, успіху-неуспіху і інші; конкурси ідей чи розробок, вправи-тренінги по створенню малих форм трудової діяльності з елементами підприємництва/.

В першому та другому модулях теми об'єднані в блоки "Мій характер", "Я і оточуючі", "Мої ділові якості", "Сутність діло-

вих якостей" та "Розвиток необхідних якостей", що дозволяє реалізувати їх зміст в єдиному навчально-виховному процесі. Реалізація змісту другого модуля відбувалася за відпрацьованою схемою:

Частина "А": вияснення сутності та структури відповідних якостей, ознайомлення з рекомендаціями щодо їх виховання; попередні вправи. Передбачає формування знань та розвиток спонукань до саморозвитку.

Частина "Б" є добровільною і реалізується самостійно в системі вправ та регулярного тренінгу.

Теми третього блоку, як "Моя організованість", "Мій творчий потенціал", "Чи можу досягти успіху?", "Чи вмю впливати на людей?" та інші надто важливі для виховання підприємливості, тому при відповідній підготовці учнів проблеми, що обов'язково виникають, вирішувались у дискусійному клубі "Я і ринкова економіка", де коло учасників значно розширювалось – вчителі, батьки, підприємці.

Перший блок третього модуля має визначений мінімально необхідний зміст. Все в житті дається працею. Добробут дається особистою працею. Праця як сенс життя. Крім здоров'я і розуму треба ще мати роботу, що приносить задоволення. Гроші – це недостатня мотивація. Підприємництво як символ свободи діяльності. Бізнес – школа ризику.

Зміст блоку спрямований на усвідомлення старшокласниками висхідного – будь-який успіх – дитя наполегливої праці. В розповідях та роздумах на уроках та роботі круглого столу "Мораль і бізнес" учні усвідомлювали такі істини як "Небо не допомагає тим, хто не хоче діяти /Софокл/, "Завжди в роботі" /Вольтер/, "Ніколи не байдикуй" /Вальтер Скотт/ та інші. А в дискусіях типу "Чи може принести щастя нечесно нажите добро?", "Чи можна

особистою працею досягти матеріального добробуту" і подібних з аналізом класики, періодичної преси, життєвих ситуації закладаються моральні підвалини підприємницької діяльності.

Програма блоку "Основи знань ринкової економіки" визначена як орієнтовна і передбачає озброєння старшокласників необхідними знаннями для діяльності в умовах переходу суспільства до ринкової економіки. Вона має два рівні реалізації. Рівень "А" – загальний, обов'язковий для всіх учнів і дає загальну інформацію. Рівень "Б" – поглиблений і призначений для бажаючих та здібних до підприємницької діяльності старшокласників.

Рівень "А" реалізувався переважно в процесі бесід, роботі над словами-термінами. Рівень "Б" реалізувався в системі занять диференційованих форм бізнес-семінару, школи підприємливих та факультативу "Основи підприємництва".

Ефективність заходів розглянутих модулів підтверджується одержаними результатами. Високий рівень обізнаності про особисті можливості проявили 68,2 %, знань ринкової економіки 64,8 %, активно працювали над реалізацією особистої програми самовиховання 60,3 старшокласників.

Таку за змістом і формами роботу дуже важливою для себе вважають 52,8 % старшокласників, не визначились чи протилежного погляду лише 6,8 %.

Найбільш складною організаційною формою, яка вимагає від старшокласників високого рівня самодіяльності та інтелектуального напруження, є клуб ділових людей /бізнес-клуб/, в структуру якого ми об'єднали згодом дискусійний клуб, круглий стіл "Молодий підприємець", факультатив "Основи підприємництва" та ігровий бізнес-конкурс "Ва-банк", який ми розглядаємо як колективний тренінг виховання підприємливості. Основою для членства

стали вимоги: трудова діяльність в будь-яких формах, наявність особистої бізнес-програми, відсутність незадовільних оцінок у навчанні та сприйняття вимог кодексу честі ділової людини. За два роки існування постійними членами стали 79,3 % старшокласників експериментальних класів.

Значимість клубу в житті старшокласників свідчить їх потяг до нього та його оцінка. Так, престижність клубу відзначили 87,2 %, його ділову атмосферу - 92,8 %, повну задоволеність змістом роботи - 68,7 %, можливість самоствердження - 58,5 % старшокласників.

Зміст та форми четвертого модуля дозволяв старшокласникам набувати досвіду активної самостійної праці та підприємницької діяльності. В системі занять старшокласники вирішували завдання по моделюванню підприємницької діяльності, включалися в різноманітні форми праці групи "А": обов'язкові /самообслуговування, уроки праці/, добровільні /збереження та розвиток матеріальної бази школи, надання шефської допомоги та інше/; групи "Б" - шкільні малі фірми та мале підприємство.

Зміст та форми групи "Б" спрямовані на набуття мінімального досвіду трудової діяльності в умовах переходу до ринкової економіки. Малі фірми як форма першого етапу такої діяльності, мале підприємство чи інше об'єднання з юридичним статусом як форма другого етапу і потребує активної участі в ній не менше двох років.

В кінці формуючого експерименту проводилось вивчення рівня вихованості підприємливості у старшокласників експериментальної та контрольної шкіл. Результати контрольного зрізу подані в таблиці I.

Результати дослідження свідчать, що рівень вихованості у старшокласників підприємливості значно вищий в експериментальній школі у порівнянні з контрольною.

№ п/п	Класи	Рівень вихованості підприємливості (в %)				
		В	СВ	С	СН	Н
1.	Експериментальні	13,8	15,6	31,0	36,2	3,4
2.	Контрольні	-	6,4	19,4	25,8	48,4

В контрольних класах зафіксована певна динаміка зростання рівня вихованості підприємливості. Проте в порівнянні з результатами, одержаними в експериментальних класах, ці зміни незначні. Так, в експериментальних класах рівень розвитку особистих якостей, що визначають підприємливість, переважає високий, середньо-високий та середній; в контрольних класах - середній, середньо-низький та низький. Крім того, в контрольних класах чітко прослідковується прогресуюча тенденція розвитку у старшокласників негативного ставлення до праці.

Приріст у відсотках складає: високий рівень + 13,8 в експериментальних, 0 в контрольних класах; середньо-високий відповідно + 12,2 і +3,2; середній + 22,4 та + 11,4.

Експериментальна робота по вихованню підприємливості позитивно вплинула в цілому на розвиток особистості учнів та рівень їх вихованості. Це добре прослідковується в групі старшокласників, які на початок експерименту входили до групи з низьким рівнем вихованості підприємливості, тобто з низьким рівнем розвитку ряду важливих особистих якостей. Таких було 60,4 %, залишилось тільки 3,4 %. В контрольних класах відповідно 59,7% та

та 48,7 %. Тут динаміка змін не така значна.

Таким чином, наведені дані свідчать про ефективність розробленої і апробованої в ході формуючого експерименту системи виховання у старшокласників підприємливості в умовах переходу суспільства до соціально зорієнтованої економіки.

Одним із важливих чинників її дієвості є реалізація певної групи педагогічних умов.

Перша умова – старшокласник як вільний і відповідальний суб'єкт шкільного життя, для чого необхідна відповідна перебудова виховної системи та самого процесу.

Друга умова – надання старшокласникам реальних прав та обов'язків.

Третя умова – заохочення ініціативи, самостійності та нестардатних рішень як невід'ємного елементу шкільного життя.

Четвертою умовою є свобода вибору трудової діяльності, коли праця входить у виховну систему школи в якості творчої складової життєдіяльності учнів і одного із педагогічно керованих чинників цілісного розвитку особистості.

П'ята умова – забезпечення ситуацій успіху в діяльності, віра у нього. Успішна діяльність як сприятлива умова для розвитку рис підприємливості.

Шоста умова – фактор справедливості.

Сьома умова – яскраво виражене матеріальне заохочення в економічно доцільній трудовій діяльності.

Восьма умова – надання трудовій діяльності характерних рис підприємливості.

Дев'ята умова – актуалізація моральних проблем, що конче необхідно в процесі діяльності з ознаками підприємництва.

Десята умова – забезпечення включення старшокласників в

нові сфери зв'язків з соціальною дійсністю, які актуалізуються трудовою діяльністю з ознаками підприємництва, а саме підприємництво потребує розширення сфери цих зв'язків.

У висновках викладено основні результати дослідження, які підтвердили головні положення висунутої гіпотези, формулюються загальні висновки дисертаційного дослідження.

1. Висунуте положення про об'єктивну необхідність виховання у старшокласників підприємливості є вірним і детерміноване соціально-економічними процесами в суспільстві. В сучасній школі воно постає як одна з педагогічних проблем, яка не мала достатньої обґрунтованості в педагогічній теорії.

Однією із перших позитивних спроб є наше розкриття теоретико-педагогічних основ процесу виховання у старшокласників підприємливості в умовах переходу до ринкових стосунків. Вперше підприємливість розглядається як позитивна інтегрована якість особистості та розроблені критерії її виховання у старшокласників.

Виховання підприємливості в навчально-трудоїй діяльності це є процес цілеспрямованого включення старшокласників у творчу діяльність, що моделює реальні процеси підприємництва, відповідно мотивованої, вимагає довготривалого зосередження інтелектуально-вольових зусиль, переживається і стає потребою особистості.

Головним критерієм ефективності цього процесу є високий рівень вихованості підприємливості, вираженим у стійкій готовності та здатності до діяльності, характерними для підприємництва взагалі. Рівень вихованості підприємливості характеризується сукупністю високого рівня особистісних якостей, пердусім, працьовитості, ініціативності, винахідливості, наполегливості, самостійності і інших та спонукань, що не вступають у

протириччя з суспільними інтересами.

Підприємливість, як символ розкріпаченої особистості, може виховуватись тільки у відповідному педагогічному середовищі з стійкими гуманно-демократичними засадами.

Отже, у виховній системі сучасної школи будь-якого типу повинні постійно діяти визначені і апробовані в експериментально-дослідній роботі педагогічні умови виховання у старшокласників підприємливості.

Запропонована модель виховання у старшокласників підприємливості враховує послідовно здійснювані і педагогічно керовані зміни в двох сферах особистості; потрібнісно-мотиваційній – ціннісні орієнтації, інтереси і нахили, потреби і мотиви, інше; і операційно-діяльнісній – відповідні особистісні якості, загальні та творчі здібності, знання, уміння і навички підприємницької діяльності.

Орієнтовна програма виховання у старшокласників підприємливості має бути складена із трьох основних напрямків роботи: переорієнтації свідомості та формування ринкових знань; розвитку відповідних якостей особистості та набуття мінімально необхідного досвіду підприємницької діяльності. Програма в значній мірі спрямована на реалізацію в процесі самовиховання, тобто передбачається її усвідомлення учнями як особисто цінної.

В дослідженні зроблена спроба науково-педагогічного обґрунтування складу і структури змісту навчально-трудової діяльності учнів старших класів, а також форм і організаційно-педагогічних умов, що сприяють ефективності процесу виховання підприємливості.

Ефективність виховання у старшокласників підприємливості безпосередньо пов'язана з рівнем професійної компетентності пе-

дагогічних кадрів з даної проблеми. Тому передбачає здійснення ряду практичних заходів, спрямованих на засвоєння необхідних знань ринкової економіки та формування відповідних умінь і навичок.

Наша робота не охоплює всіх аспектів проблеми, а тому потребує подальшого дослідження і розробки конкретних рекомендацій. Передусім це пов'язано із здійсненням таких заходів як:

- необхідності виховання підприємливості в учнів більш раннього віку;
- сумісної діяльності школи, сім'ї та громадськості по вихованню у дітей підприємливості;
- використання потенціалу гурткової роботи;
- організації виховання в учнів підприємливості в позашкільних навчально-виховних закладах та інше.

Основні положення дисертаційного дослідження відбиті у таких роботах:

1. Трудова підготовка школярів в умовах впровадження нових механізмів господарювання //Програма проблемного семінару та рекомендацій для керівників шкіл. - К., 1988, 28 с.
2. Самоосвіта вчителів трудового навчання //Програма та методичні рекомендації. - К., 1988, 22 с.
3. Виховання господарів землі в умовах госпрозрахунку //Досвід роботи Орільської школи Харківської області. - К., 1989, 52 с.
4. Діяльність інститутів удосконалення вчителів по підвищенню педагогічної майстерності педагогічних кадрів //Розвиток інститутів удосконалення вчителів як науково-методичних центрів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. - К., 1992, с.38-50.
5. Виховання у старшокласників підприємливості //Програма проблемного семінару та рекомендації для керівників шкіл. - К., 1992, 28 с.

В. Агап'єва

18 3005 8A

4571.73

АВ 30.027

Підписано до друку 25.04.1994 р.

Тираж 100 прим.